

Justyna Nowotniak
Uniwersytet Szczeciński

PRZESTRZEŃ I MIEJSCE JAKO KATEGORIE BADAWCZE W PEDAGOGICE - WPROWADZENIE -

Oddany do rąk Czytelnika bieżący numer „Jakościowych Badań Pedagogicznych” jest poświęcony zagadnieniom miejsca i przestrzeni jako kategoriom badawczym obecnym w pedagogice oraz orientacjom i metodom badawczym wykorzystywanym do ich naukowej eksploracji. Taki obszar tematyczny wiąże się z przekonaniem, że pedagogika jest zakotwiczona i dokonuje się w szeroko pojętej przestrzeni ludzkiego doświadczenia. Refleksja o pedagogiczności *locus educandi* obejmuje nie tylko namysł nad kreacyjną rolą miejsc (bo proces kształcenia i wychowania zawsze dzieje się w określonym miejscu), ale także nad kondycją edukacji, ugruntowanej w przestrzennym charakterze organizujących ją pojęć.

Pierwotny sposób rozumienia przestrzeni jako cechy przynależnej głównie przedmiotom bardzo ewaluował. W retoryce tzw. zwrotów badawczych organizujących współczesny dyskurs nad konceptualizacją zmiany i kondycją badań naukowych, utrwalonej już w naukach społecznych i humanistycznych, odnotować należy zwrot przestrzenny/„zwrot spacialny” (*spacial turn*) [Soja 1989, Bachmann-Medick 2012]. Trudno skonstruować kompletną listę zwrotów badawczych, zwłaszcza że zakres nazywanych przez nie zjawisk i procesów jest niezwykle zróżnicowany i szeroki. Zwrot przestrzenny/spacialny obok dramatycznego, performatywnego, narratywistycznego, wizualnego, piktorialnego czy obrazowego, uwidocznia dynamikę rozwoju studiów nad przestrzenią i wypełniającymi ją treściami.

Pojęcie „przestrzeni” w dyskursie humanistycznym i społecznym przeżywa obecnie swój renesans. Daje to możliwość poszerzenia dotychczasowych pól ba-

dawczych oraz interdyscyplinarnej współpracy naukowej. Niekwestionowany triumf perspektywy topocentrycznej w literaturoznawstwie inspiruje badaczy zajmujących się problemami nawiązującymi do zwrotu przestrzennego do rozwijania geopoetyki czy geografii zmysłów. Przyrastającym publikacjom o tematyce przestrzennej towarzyszą również cykliczne spotkania naukowe umożliwiające dialog między „spacjologami” o różnej proweniencji naukowej. Warto dodać, że od publikacji klasycznej już dziś pracy zbiorowej *Przeźrenie i literatura* pod redakcją Michała Głowińskiego i Aleksandry Okopień-Sławińskiej [1978], minęło ponad czterdzieści lat.

Wyobrażenia przestrzenne oraz sposób ich porządkowania i wyjaśniania konstruuje odrębność systemów kulturowych, których efekty opisywane są m.in. w geografii humanistycznej, kulturowej, geokrytyce, geopolityce [Schlögell 2009] czy antropologii miejsca. Na ich gruncie rozważa się także ewolucje form konceptualizacji przestrzeni geograficznej, fabularyzacje przestrzeni (czyli jej porządkowanie przez przypisywanie określonych narracji poszczególnym obiektom), sposoby definiowania granic itd. Inspiracje płynące z geografii kulturowej otwierają więc pole dyskusji nad kategoriami miejsca i przestrzeni, wzbogacając wiele dyscyplin o perspektywy wcześniej rzadko przez nie uwzględniane. Kategorie spacialne to pole wciąż nie dość zagospodarowane, czego przykładem może być „nowy regionalizm”, czerpiący z (po)nowoczesnej kategorii tożsamości lokalnej i projektów polityki miejsca.

Kluczowe pojęcie „miejsca” nie jest przy tym jedynie definiowane w tradycyjnej perspektywie antropologicznej, nadającej mu charakter strukturalny, limitowany i stabilny, lecz także jako dialektyczne relacje, w które ludzie, grupy społeczne wchodzą z przestrzeniami w toku procesów lokacji/dyslokacji. Współczesne przestrzenie ujmowane są w aspekcie dynamiki napędzanej nakładającymi się warstwowo na siebie rozlicznymi procesami i praktykami: kulturowymi, społecznymi, ekonomicznymi, politycznymi, uwikłanymi we wzajemne zależności [Copik 2015].

Pedagogika miejsca, co podkreślam z przekonaniem, jest czymś więcej niż kolejnym prądem refleksyjnym wyrosłym jedynie z ambicji wejścia w ramy subdyscypliny. Pedagogika miejsca rzuca także kotwicę tam, gdzie racjonalność zdaje się zawodzić i może być odczytana jako wyraz z troskowania o trudną do zrealizowania dziś potrzebę autentycznego spotkania i dialogowania.

Radikalną odsłonę pedagogiki miejsca wspólnego proponuje Maria Mendel [2017], przekraczając fenomenologiczne ramy koncepcji miejsca pedagogicznego. To pedagogika czerpiąca z konfliktu i budująca się na idei demokratycznej wspólnoty. Tekst otwierający niniejszy tom, zatytułowany *Miejsce wspólne*, koncentruje się głównie na teoretycznej kategorii miejsca wspólnego kluczowej dla koncepcji pedagogiki zainteresowanej miejscem stającej się wspólnoty, interweniującej w związki, które ją kształtują. Pedagogika miejsca stanowi odpowiedź na współczesny lęk o szkołę jako zmaterializowaną wiarę w sens istnienia instytucjonalnej edukacji i szerzej o miejsce, w którym podmiot podejmuje działanie i zaczyna egzystować autentycznie.

Miejsce, które znamionuje pojemność duchowa, emocjonalna, intelektualna oraz ślad wydarzenia, relacji, nazywane może być miejscem wspólnym. Jego egzemplifikacją staje się ulica, o czym obrazowo przekonuje Małgorzata Michel w tekście zatytułowanym *Etnometodologie przestrzeni wykluczonych. Kategoria ulicy w kontekście studiów miejskich na gruncie pedagogiki*. Ulica - jako możliwa przestrzeń dialogu i polityki, żywo reagująca na sytuację społeczną i relacje interpersonalne, swoiste pedagogiczne miejsce - ukazana zostaje jako przedmiot badań etnopedagogicznych.

Z tym ujęciem koresponduje tekst Aleksandra Cywińskiego *Recydywista, czyli życie to fikcja*. Twórca na wstępie odsyła Czytelnika do obejrzenia filmu dokumentalnego własnego autorstwa, w odwołaniu do którego podejmuje problem praktyk badawczych opartych na sztuce (*art-based research*).

Następny artykuł autorstwa Justyny Nowotniak to kolejna odsłona metodologicznego potencjału technik fotograficznych w badaniach pedagogicznych, tym razem wrażliwych na miejsce, którym jest szkoła, oglądana z perspektywy pamiętkowych zdjęć klasowych.

Metodologiczny trop analizy danych wizualnych podejmuje też Marta Glińska w odniesieniu do materiału empirycznego zebranego w toku eksploracji blogów tworzonych przez nastolatków.

Teresa Andrzejewska, autorka opracowania *Przestrzeń spotkania i relacji „mistrz – uczeń” oraz wybrane narzędzia badawcze stosowane w jej eksploracji*, obrazy zmagania młodego naukowca z notatkami terenowymi i dziennikami z pola badawczego, występującymi w badaniach jakościowych.

Tom dopełnia esej recenzyjny Magdaleny Ciechowskiej na temat pedagogicznej monografii zbiorowej zawierającej teksty oparte na badaniach inspirowanych sztuką.

Prezentowane artykuły w założeniach odwołują się do doświadczania, bycia, życia, uczenia się „w” różnych miejscach lub poprzez zmianę miejsc(a), „od” miejsca, „z” miejsca czy nawet „wbrew” miejscu. Eksponując projekty działań edukacyjnych/społecznych „na miejsce wrażliwych”, odkrywających także społeczne konteksty istnienia „miejsc(a) bez miejsc(a)” [Mendel 2006, 2007], odsłaniają zaledwie fragment teoretycznych inspiracji, wydobyty na światło dzienne przez *spacial turn*.

Co więcej sposób rozumienia i postrzeganie miejsca jako czegoś konkretnego, względnie trwałego, opartego na historycznie ukonstytuowanych znaczeniach, na więziach społecznych zawiązujących się w danej przestrzeni i określonym czasie, dającego poczucie bezpieczeństwa, budującego zręby tożsamości, nieustannie zmienia się i z powodzeniem służy odkrywaniu nowych pól problemowych związanych z edukacją.

Zaspokajana z dużym powodzeniem przez współczesnego człowieka potrzeba mobilności zarówno w przestrzeniach geograficznej, jak i wirtualnej, rodzi ważne pytania o znaczenie i konsekwencje tych zmian. Czy nadal gdy oswajamy przestrzeń, przekształca się ona w miejsce? [Tuan 1987]. Jakie jest miejsce szkoły w „erze nomadyzmu”? [Urry 2007]. Jak kulturowo waloryzowane są przestrzenie i miejsca w krajobrazie dzieciństwa? [Zwiernik 2015, Siarkiewicz 2000]. Gdzie rozciągają się przestrzenie wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży? [Michel 2016]. Jak może być pedagogiczne odczytanie tezy o przestrzeniach, które nie tworzą ani tożsamości, ani relacji, lecz jedynie podobieństwo i samotność? [Augé 2010]. Czy efektem poszukiwania poczucia bezpieczeństwa i stabilizacji jest przekonanie, że „choć otwarta przestrzeń woła, to ten świat dla nas »prawdziwy« istnieje w miejscach, z których nam się składa”? [Mendel 2006]. Czy w istocie „w zalewie szczegółów, związanych z wszelkimi możliwymi miejscami na świecie zaczyna nas obchodzić coraz częściej właściwie tylko szczegół miejsca własnego”? [Szkudlarek 1997]. Czy szkoła ma szansę być symboliczną i niepowtarzalną emanacją miejsca, uznawanego przez ucznia za istotne w życiu? [Nalaskowski 2002; Krzychała, Zamorska 2008; Nowotniak 2006, 2012].

Poszerzenie dyskursu pedagogicznego o zagadnienia natury ontologicznej, epistemologicznej i w końcu metodologicznej związanej z możliwościami badania

przez pedagogów: „czasoprzestrzeni edukacyjnej”, „locus educandi”, „genius loci”, „jałowych przestrzeni edukacji i resocjalizacji”, „procesu oswajania, zadomowienia przestrzeni edukacyjnej”, „tożsamościowego potencjału miejsca”, to tylko niektóre wyzwania, które stoją przed badaczami, którzy zechcą przyjąć w swoich badaniach rusztowanie kategoriale pedagogiki miejsca.

Trudno w jednym tomie wyczerpać wszystkie możliwe płaszczyzny teoretyczne i osadzone w nich refleksje, dylematy i wyzwania natury metodologicznej. Być może zatem stanowić on będzie początek serii, co uradowałoby redaktorów/twórców czasopisma. Szansa istnieje bo tom powstaje w czasie nabrzmiałym od sporów o ład społeczny, o miejsce wartości (swoistą geografie wartości) w dyskursie pedagogicznym. Silne głosy artykułowane z różnych miejsc z pewnością zawojują kolejnymi odsłonami naukowych debat, a nowe wyzwania i wynikające z nich poczucie niedosytu być może rozbudzi potrzebę ponownego szkicowania teoretycznej linii horyzontu, na którym spotkają się „miejsce”, „przestrzeń” i „edukacja”.

Bibliografia

- Augé M. (2010), *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*, przekład: R. Chymkowski, przedmowa: J. Burszta, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bachmann-Medick D. (2012), *Cultural turn. Nowe kierunki w naukach o kulturze*, przekład: K. Krzemieniowa. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Copik I. (2015), *Kreatywność jako cel kształcenia w koncepcji „locus educandi”*, „World Journal of Theoretical and Applied Sciences” nr 4.
- Głowiński M., Okopień-Sławińska (red.) (1978), *Przestrzeń i literatura: studia*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mendel M. (2006), *Pedagogika miejsca i animacja na miejsce wrażliwa*, [w:] M. Mendel (red.), *Pedagogika miejsca*, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu.
- Mendel M. (2007), *Spółczesność i rytuał. Heterotopia bezdomności*, Toruń: Wydawnictwo „Adam Marszałek”.
- Mendel M. (2017), *Pedagogika miejsca wspólnego. Miasto i szkoła*, Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe „Katedra”.

- Mendel M. (red.) (2006), *Pedagogika miejsca*, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej TWP we Wrocławiu.
- Michel M. (2016), *Gry uliczne w wykluczenie społeczne w przestrzeni miejskiej: perspektywa resocjalizacyjna*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Nalaskowski A. (2002), *Przestrzenie i miejsca szkoły*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Nowotniak J. (2006), *Kulturowy wymiar przestrzeni edukacyjnej. Studium dwóch szkół*, Szczecin: „Print Group Daniel Krzanowski” na zlecenie Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Schlögel K. (2009) *W przestrzeni czas czytamy. O historii cywilizacji i geopolityce*, przekład: I. Drozdowska, Ł. Musiał, postłowie: H. Orłowski, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Siarkiewicz E. (2000), *Ostatni bastion czyli jawne i ukryte wymiary pracy przedszkola*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Soja E. (1989), *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London - New York: Verso.
- Szkudlarek T. (1997), *Miejsce, przemieszczenie, tożsamość*, [w:] *Pamięć, miejsce, obecność. Współczesne refleksje nad kulturą i ich implikacje pedagogiczne*, (red.) J. P. Hudzik, J. Mizińska, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Tuan Y.-F. (1987), *Przestrzeń i miejsce*, przekład: A. Morawińska, wstęp: K. Wojciechowski, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Urry J. (2007), *Spojrzenie turysty*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Zamorska B., Krzychała S. (2008), *Dokumentarna ewaluacja szkolnej codzienności*, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe DSW.
- Zwiernik J. (2015), *Przestrzenie i miejsca w krajobrazie dzieciństwa*, [w:] *Miejsce, przestrzeń, krajobraz: edukacyjne znaki*, (red.) T. Sadoń-Osowiecka, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.